

„КАТО Е ТЪЙ, ЗАЩО ГО ОСВОБОЖДАВАМЕ?“
(РЕВОЛЮЦИОНЕРИТЕ И НАРОДЪТ В РОМАНИТЕ
„ВЪЗВИШЕНИЕ“ НА МИЛЕН РУСКОВ И „ПОД ИГОТО“
НА ИВАН ВАЗОВ)

Николай Метев

Настоящият текст съпоставя романа на М. Русков „Възвишение“ (2011) и романа на Ив. Вазов „Под игото“ (1889), като разглежда отношенията между революционерите и обикновения българин. Русковият Асенчо простичко запитва „защо го освобождаваме“. Така се акцентира върху проблема за характера на „водачите“ и „водените“. Произведенията изграждат нееднозначна представа за националната история. Потърсени са паралели относно четири ключови проблема: привичките на живота под робство; колебанието между благоразумието и жертвоготовността; вярата в идеала; предателството. Разработката е направена с оглед на възможностите за съпоставително изучаване на двата романа в средното училище.

Ключови думи: съвременен роман, класически роман, съпоставка, представа за историята, водачи и водени

This article puts together the contemporary novel “Summit” (2011) of Milen Ruskov and the classical novel “Under the Yoke” (1889) of Ivan Vazov. The relations between revolutionists and the population are interpreted in the article. Ruskov’s character Asencho simply asks (about the Bulgarian) “why do we liberate him?”. This question emphasizes on the temper of the leaders and the guided. The novels create a heterogeneous concept about the national history. The juxtaposition treats four topics: habitudes of living under slavery; hesitation between prudence and readiness to be sacrificed; trust in ideal; treachery. The article is written also with a view to possibilities these two novels to be put together in literary classes in the secondary school.

Key words: contemporary novel, classical novel, juxtaposition, concept about the history, leaders and guided

Романът на М. Русков „Възвишение“ (2011), подобно на Вазовия роман „Под игото“ (1889), включва в проблематиката си отношенията между революционерите и народа. Въз основа на тази особеност ще съпоставим произведения, отделени от повече от век по време на създаване, но стремящи се да представят в разказ свое мотивирано обяснение на някои исторически процеси от десетилетията преди Освобождението. Интерпретацията опитва да онагледни защо съпо-

ставителното четене би било продуктивно – с оглед на възможността Русковият роман да се изучава в средното училище.

Според Б. Пенчев „Възвишение“ „работи на няколко нива и първото е преобръщането на училищните клишета за „народ“ и „революционери“. [...] Това е диалог с оформения образ на Възраждането, опит да се мисли българският XIX век не през училищните Ботев, Левски и Вазов, а през Петър Берон, Раковски и Димитър Общи“ (Пенчев 2011). Приемаме наблюдението, но тук ще потърсим в какво отношение влиза Русковият роман с „училищния“ роман „Под игото“ (с оглед на възможностите за съпоставително изучаване).

По време на дългото си странстване Русковите Гичо и Асенчо често обсъждат Делото. Но колкото и да харесват превъплъщението си в „изпекани юнаци“, все пак се усъмняват във възможността „Революцията“ да сполучи. Гичо обосновава колебанието си така:

– Българинът ми е на мене много съмнителен. Турчинът е в някои си отношения цвете в сравнение с него. Българинът е слаба душа, слуга и завистник, и чуждо-поклонник.

– Като е тъй, защо го освобождаваме? – попита Асенчо.

– Този въпрос дяволът ти го прошепна – рекох аз. – Ей тъй насила! Насила го освобождаваме, против привычката му. Ще бъде свободен насила! Той, като е свободен, пак по старому ще си живей, но вече наши хора ще са господарите, българи, не турчуля.

Откъсът синтезира представите на двамата герои за Делото и за ролята им в него. На българина, „много съмнителен“, не може да се разчита като на съмишленик, затова сякаш бива „изключен“ от кръга на тези, които (ще) извършват освобождението. *Други* (като такива да се усещат революционерите спрямо „масата българи“) поемат цялата дейност и отговорност по освобождаването. То, оказва се, ще стане не само без помощта, но и противно на волята на масата, което би довело просто до смяна на господарите¹. Говорейки за прекомерното търпение на сънародниците си, Гичо възкликва: „Абе, Асенчо... Че каква свобода ще дадеш на тая заспала работа! Виж ги добре!“ (Тук сякаш се преповтаря първоначално приетият, но после отхвърлен от „Опълченците на Шипка“² упрек – дадената, дарената свобода.) Показателно е обаче, че Вазовият Бойчо Огнянов,

¹ Тълкуваме това като отглас на детайл от „Под игото“ – репликата на Кандов от разговора с Огнянов „Вие си назначавате нови господари, които да сменят старите...“ („Силистра-Йолу“).

² Тук съзнателно се обръщаме към текст на Поезията, и то от „Епопея“-та. По-нататък ще опитаме да очертаем бегло някои особености на това как романът „Възвишение“ гледа на *епическото*.

който има достатъчно поводи да смята българина за „много съмнителен“, не се разколебава в целите си, дори се доверява на народа: „... народният дух е приготвен и народът е узрял за една велика борба“ („Един шпионин през 1876 година“).

Ще потърсим паралели между двата романа относно следните проблеми: „привичките“ на живота под робство; колебанието между благоразумието и жертвоготовността; вярата в идеала; предателството. Заглавията „Под игото“ и „Възвишение“ със своята „разнопосочна“ пространствена символика създават очакване за силно полемично съотнасяне на творбите, но тук ще разглеждаме втория роман по-скоро като продължение на проблематизацията на мисленето за миналото, направена в първия.

В двата романа робството е не само време на страх и угнетяваща подчиненост, а и време, в което са познати „мъничките обикновени и лесни блага на живота“ („Силистра-йолу“). Поробеният народ не се самоубива, а „яде, пие и прави деца. Той се весели“. Ако разказвачът в „Под игото“ коментира как в народната поезия „покрай черни теглила, дълги синджири, тъмни тъмници [...] преплитат се тлъсти печени агнета, червени руйни вина, люта ракия“, то Гичо от „Възвишение“ цитира любимата си поезия („Горски пътник“): „в шума зелена, в росни полянки, / вино пияхми, агънц' ядахми“. Приспособеността на народа към робското живеене личи и от посрещането на опасните идеи за бунт: Ганко кафеджиат заключава „Въстанието е цяла пропаст за нас... – И той погледна потона, дето стояха вересиите му във вид на цели полкове драски от тебешир“ („В Ганковото кафене“), а Гичо е уверен, че ако Раковски възкръсне и се върне в Котел, абаджиите „биха го яко набили. Защо той не само с приказки, ами и с действия им альш-вериша бърка“. Ако Клисура въстава, то Бяла черква предпочита да остане покорна на султана. Тогава възможно ли е желаното от Русковия Гичо освобождаване „насила“?

Представата за народа в двата романа е нееднозначна. Във „Възвишение“ той е видян и като образоващ се, „возвисяващ“ се „не с дни, а с часове“. Този израз препраща към цитираните в „Под игото“ стихове, според които в „няколко деня“ се осъществява порастването с „няколко века“. Ако в плана на реториката явно се утвърждава вярата в това възвисяване и израстване, то в плана на сюжета тази вяра силно се разколебава.

В „обкръжението“ на (изглежда) притежаващия разнородни качества народ у отделния човек се поражда объркване. Когато вижда „революционния елемент“ в поведението на все повече и повече хора около себе си, скептичният към бунтовните идеи чорбаджи Марко няколко пъти повтаря „Кой знае, кой знае!...“ и сам

бива „молепсан“. А революционерът Гичо се замисля за съветите на баща си да не пада жертва за народа. Думите му „Но кой знай, кой знай...“ (повтарящи тези на бай Марко) показват, че се колебае дали да не се „вразуми“. „Възвишение“ цитира „Под игото“, но изразява различна идея: възможен е и „противоположният“ тип колебание – на поборници, попаднали под влияние на благоразумните хора. Гичо остава верен на първоначално избрания път (в буквален и преносен смисъл), но епизодът с колебанието показва, че „преобръщането“ на роба в свободен човек съвсем не е кратка и винаги „еднопосочна“ промяна. Неочакваното за Гичо предателство на Асенчо и невъставането на Бяла черква (в „Под игото“) потвърждават това. Повтореното „Кой знае“, освен като емоционално възклицание, може да се тълкува и като проява на потребност от *опознаване* на околните и себе си. А ако паметта е опората и силата на древната литература (и на епоса), то „Опитът, познанието и практиката [...] определят романа“ (Бахтин 1983: 508). Романите като да опитват да опознаят това, за което героите питат...

Гичо остава разколебан дали може да се вярва на народа – въпреки отношението на изключителния водач (Левски), а и на други: „Напоследък в България са ся появили доста, кои вярват в народа“. Този израз може да се възприеме като смислово свързан със следния: „Напоследък някои българи са се влудили по светлий идеал, и тез не са един и двама“. Така вярата в народа се уподобява на вяра в идеала, а тя от своя страна – на лудост (препратка към образа на „лудите“ от „Под игото“). Но самата дума „влудили“ (семантично подобна на „вманиачили“), както и последващият алегоричен образ на страшно разпенената във водопад вода (която обаче надолу се е „успокоила и слегнала“, „га че ли нищо не е било“) остават като че ли далече от емоцията на възгласа „Лудите, лудите – те да са живи!...“ от „Под игото“. По-близо стоят до образа на „ентузиазма – плява, която пламва и гасне“ и до разсъдъчността на главата „Пробуждане“. И в двата романа обаче е изразена почуда от настъпването на особено време: „Какво е това време? Отде тая дързост у раята и тоя страх у господаря?“ („Под игото“, „Новата молитва на Марка“) – „Време е таквоз! Какво странно време!“ („Възвишение“).

Тук ще припомним наблюдението на И. Пелева за една разлика между Вазовото писане и това на Русков: „Вазовският тип презентирание на *своето* разчита на картотекирането и идеологизирането на наличности [...]. Романът на Русков ни праща не при плътта и видимостта на наличностите, а в търсенето, несигурността, усъмняването, че Великото е разпознаваемо и е „точно такава“ – в това странно преживяване на *своето* въвлича текстът. Левски е все другаде, уж го застигат по някое време,... но дали пък е той...“ (Пелева 2013). Следвайки логиката

на тази съпоставка, добавяме, че в „Под игото“ основанията на вярата в успеха на революцията също *изглеждат* (поне за известно време) налични и безспорни³, докато във „Възвишение“ вярата не намира сигурни опори, а сюжетът така и не стига до голямата катастрофа на въстанието, защото опира до една друга – „по-малка“, но гибелна за героите. Това внезапно прекъсване, наред с неуспехото търсене на стожера на Делото, силно оразличават действието в Русковия роман от това във Вазовия.

„Под игото“ и „Възвишение“ завършват със смърт на главните герои. Не по едно и също време спрямо националната история, не при едни и същи взаимоотношения между героите, но все в резултат на предателство, все в планината. Ако Огнянов и Соколов са предадени от непознат и чужд („Видяла те циганка и обадила...“), то Гичо и дружината са предадени от „вътрешен човек“ („Какво си направил ти бе, Асенчо!“). Мотивът за предателството не само остава все така важен (решаващ) в сюжета, но и търпи „развитие“. Ако в „Под игото“ един турски официален шпионин (Заманов) избавя Огнянов и комитета от разкриване, то във „Възвишение“ близкият става предател. Гибелта на *предадените* е представена като мъченическа. Вазовите Огнянов, Соколов и Рада добиват героичен ореол много преди смъртта си, а Русковият Гичо, „луташ се“ между високото и ниското в хода на действието, се „възвисява“ във финала му.

Финалът на „Възвишение“ е маркиран от едно забележително преобръщане. До този момент „Горски пътник“ се мисли от Гичо като абсолютен израз на Истината (и художествен образец), като това отношение към него го сродява с епопеята в разбирането на Бахтин. Пред лицето на смъртта обаче Гичо трансформира цитираната строфа от „Пътника“ – отхвърля добре запомненото („Сетих ся, дете Раковски казва...“), доверява се на собствения настоящ опит („ако питаш мен сега“) и заключава, че „По-добре живот все безчестен, / нежели смърт с юнашка борба! / По-добре цял век жизни рабствен, / нежели свобода минут’ една“. Така „Възвишение“ разкрива драматизма на ситуацията, преоценява стойностите на живота, смъртта и свободата. Но заедно с това се оттласква от епическото (като приеман до този момент светогледен модел⁴) и утвърждава романното (си) начало. Защото „Опитът, познанието и практиката [...] определят

---

³ Основанията само *изглеждат* безспорни, защото, както доказва А. Дамянова, главата „Пиянство на един народ“ „влиза в очевидно и системно противоречие с предхождащия я разказ“ (Дамянова 2002: 44). Изказвам дълбока благодарност на проф. А. Дамянова за мотивиращия диалог!

⁴ Гичо е на мнение, че „Светът ся е много объркал [...] Някога си е било сичко просто и ясно, като изворна вода, като ясна зора, но после ся е изтекло надолу и ся е размесило с какво ли не...“. Това е миналото от епоса.

романа“ (Бахтин 1983: 508). Така убеждението на героя се определя от индивидуалното възприемане на живота, на което е допуснато да не съвпадне с повелата на авторитета от идеалното минало. След усъмняването в свободата като ценност („Голяма лъжа е май свободата, брате!“) мисълта на Гичо се връща към „наследеното“ от авторитета⁵, само че като лично изпитано: „Но без свобода животът не е туй сладък“. Именно в романа, а не в епоса, е възможно това сложно отхвърляне-приемане на ценностите на авторитетните предци.⁶

* * *

Ще резюмираме още някои междутекстови връзки на романа „Възвишение“ с „Под игото“. В Русковия роман революционният комитет в Сопот (!) има за председател човек с тайното име „д-р Соколов“. А Муратлийски от „Под игото“ разказва как е бил участник в „софийското съзаклятие под Димитра Общи и в ограбването на орханйиската поща“ („Неочаквана среща“), което съзаклятие обхваща немалка част от сюжета на „Възвишение“. Вече е изследвано как в „Под игото“ „подготовката за театъра е описана в термините на подготовката на борбата и обратно“, „Текстът „дръзва“ да експлицира връзката между театъра и въстанието – между играта и (играта на) „история“ (Дамянова 2002: 42–43). И във „Възвишение“ отделни детайли говорят за донякъде подобно отношение към борбата: думите „туй е игра на ашици“ в драматичния момент на раняването на Пею; критиката на Гичо към лекомислието на юнаците: „Като игра на туй гледаш, революцията игра ти ся види“. Ако романът „Под игото“ активно борави със символиките на камъка и пепелта: „камъка, превръщащ се в пепел“ – Клисура, и този, който „остава върху камък“ – Бяла черква (Стефанов 2010: 113–114), то във „Възвишение“ Гичо припомня „Еклесиаста що вика? – Има време за събиране на камъни, има време за разфърляне на камъни“, използвайки подобен символен език. И двете творби „предвиждат“ удивлението на потомците: „Ще се удивлява потомството – що казвам? И ние сами...“ („Под игото“), „След години хора ще гледат назад към туй време и ще ся чудят и маят...“ („Възвишение“). И двете творби „интегрират“ в себе си лирически текстове... Тези съотнасяния уплътняват представата за свързаността на двата романа.

⁵ Според И. Пелева финалът със самоубийство „изчиства до строгата линия на една запътеност цялото това шлягене-рееене-мотане по друмища и размишления [...] Запътеността е към „у дома“ на ортодоксията, на вярата на Бащите – въпреки всичко потвърдена“ (Пелева 2013).

⁶ Не съотнасяме беглите си наблюдения за „Възвишение“ с подробно разглеждания в критиката въпрос за отношенията между епическото и романовото в „Под игото“.

А такава свързаност е характерна за самия жанр. Според Бахтин романът няма канон, но затова пък е „жанр, вечно търсещ, вечно изследващ себе си и вечно преразглеждащ всичките си създадени форми“ (Бахтин 1983: 533).

Въпреки думите на Гичо към Асенчо, че „Българин да си е зла съдба. Туй сякаш не е име на народ, а болест някоя. Вечно несполучил“, именно този герой, „Гичо [...] е Българинът, в когото Високото възраждане и жалещото/желаещо го наше настояще най-после се срещат и наистина се обикват“ (Пелева 2013). Дали защото надмогва многобройните основания за скептицизъм и униние, или защото въпреки някои несвършенства на характера си все пак успява да се възвиси...

* * *

Според М. Бахтин „всяка голяма и сериозна съвременност се нуждае от истинския облик на миналото, от истински чуждия език на чуждото време“ (Бахтин 1983: 523). Романът, като жанр, който стои най-близо до потребностите на незавършеното настояще, може да се заеме да изгради представа за миналото, надмогваща всяко схематично виждане. Русковият роман „Възвишение“ влиза в продуктивен диалог с Вазовия роман „Под игото“ и разкрива сложността на отношенията между революционерите и народа, „водачите“ и масата. Но и препотвърждава нуждата от себеразбиране на индивида и на общността, на която именно Литературата може да отговори.

Библиография

- Бахтин 1983*: Бахтин, М. Епосът и романът. – В: Бахтин, М. Въпроси на литературата и естетиката. София: Наука и изкуство, 1983.
- Вазов 1976*: Вазов, И. Под игото. София: Български писател, 1976.
- Дамянова 2002*: Дамянова, А. „Под игото“: оправданията на мита. – В: Дамянова, А. Mythos & mimesis. София: Сема РИИ, 2002.
- Пелева 2013*: Пелева, И. XIX век – днес и на български, 2013. Available from: <http://litenet.bg/publish20/i_peleva/XIX-vek-dnes.htm>. [9.10.2014].
- Пенчев 2011*: Пенчев, Б. Високо, високо, високо. 2011. Available from: <http://www.capital.bg/light/revju/knigi/2011/11/24/1211306_visoko_visoko_visoko/>. [прегледан 18.10.2014].
- Русков 2011*: Русков, М. Възвишение. Пловдив: Жанет 45, 2011.
- Стефанов 2010*: Стефанов, В. Увод в семантиката на робското пространство. – В: Стефанов, В. Българска словесна култура. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2010.